

You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Między tradycją Rzeczypospolitej a zasadami scentralizowanego państwa. Obiór urzędników na Litwie w 1812 roku

Author: Dariusz Nawrot

Citation style: Nawrot Dariusz. (2016). Między tradycją Rzeczypospolitej a zasadami scentralizowanego państwa. Obiór urzędników na Litwie w 1812 roku. W: M. Markiewicz, D. Rolnik, F. Wolański (red.), "Wokół wolnych elekcji w państwie polsko-litewskim XVI-XVIII wieku : o znaczeniu idei wyboru - między prawami a obowiązkami" (S. 630-649). Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Między tradycją Rzeczypospolitej a zasadami scentralizowanego państwa Obiór urzędników na Litwie w 1812 roku

Wkroczenie wojsk Napoleona na Litwę 24 czerwca 1812 roku przyniosło wprawdzie wyzwolenie od rządów rosyjskich, ale spowodowało na Litwinów wszystkie okrucieństwa wojny. W kolejnych dniach dokonywano gwałtów, morderstw i rabunków na całym obszarze Litwy zajętej przez Wielką Armię. Dla wielu mieszkańców kraju oznaczało to osobiste tragedie, które wstrzymywały od zaangażowania się po stronie „wyzwolicieli”¹. Mimo to większość Litwinów z entuzjazmem witała cesarza Francuzów. Na obszarach wolnych od większych zgrupowań wojsk rozpoczęła się akcja powstańcza. Od pierwszych dni towarzyszyło jej tworzenie nowych władz litewskich, które przejmowały rządy na terenach oswobodzonych od Rosjan².

Pierwszy tydzień kampanii przeciwko Rosji przyniósł pierwsze niepowodzenie w realizacji planów Napoleona. Aleksander uniknął walnej bitwy, a armia rosyjska była w odwrocie na wschód. 28 czerwca w Warszawie proklamowano Konfederację Generalną Królestwa Polskiego. Sam cesarz odezwą w Wilkowyszkach ogłaszał rozpoczęcie „drugiej wojny polskiej”. Wkraczając na Litwę, został zmuszony do sprecyzowania swojej polityki wobec odradzającego się Królestwa Polskiego. Stała też przed nim kwestia zorganizowania Litwy, by móc korzystać z jej zasobów w dalszych działaniach wojennych przeciwko Rosji. W ostatnich dniach czerwca 1812 roku, po zajęciu przez Wielką Armię Wilna, powszechnie oczekiwano, że Napoleon utworzy osobny

1 G. FABRY, *Campagne de Russie. Publié sous la Direction de la Section Historique de l'État-major de l'Armée*, t. 5, Paris 1900–1903, s. 89, 758–759, 762, 846, 901; G. CHAMBRAY, *Histoire de l'expédition de Russie*, t. 1, Paris 1825, s. 52–53; R. SOŁTYK, *Napoléon en 1812. Mémoires historiques et militaires sur la campagne de Russie*, Paris 1836, s. 57–58; F. SÉGUR, *Histoire de Napoléon et de la Grande Armée pendant l'année 1812*, t. 1, Paris 1825, s. 168.

2 LVIA, F. 1532, a. 1, b. 1, k. 90–92, Raport W. Zalewskiego dla Komisji Administracyjnej Departamentu Wileńskiego z 18 VII 1812 r. z Rosień.

zarząd dla każdej z zajętych guberni litewskich, a władzę zwierzchnią nad nimi odda rządowi Księstwa Warszawskiego. Ku powszechnemu zdziwieniu stało się inaczej. 30 czerwca na zaproszenie hrabiego Pierre'a Daru doszło do spotkania znaczniejszych obywateli litewskich pozostałych w mieście. Napoleon postanowił, że decyzję o składzie władz litewskich powinni podjąć sami Litwini, choć od początku zamierzał poddać nowe władze pełnej kontroli reprezentantów Francji, a najbliższy doradca Napoleona w sprawach litewskich – Aleksander Sapieha – był zwolennikiem takiego rozstrzygnięcia³.

Podobne rozwiązania książę Aleksander Sapieha proponował już podczas narad w czasie kampanii 1807 roku. Gdy wojska Napoleona zbliżyły się do Niemna, zastanawiano się nad ewentualną formą organizacji Litwy wyzwolonej spod władzy rosyjskiej w wyniku dalszych działań wojennych, które obejmą ziemie Cesarstwa Rosyjskiego. Przygotowany wtedy dla francuskich władz wojskowych raport oceniający zaangażowanie Litwinów po stronie Napoleona i ich gotowość do insurekcji uzupełniał bardzo interesujący memoriał: *Observations sur la Lithuanie et rapprochement de son administration actuelle avec la forme constitutionnelle du 3 Mai 1791*⁴. Zawierał on analizę uwarunkowań akcji powstańczej i projekt organizacji wyzwolonej Litwy. Nie wiemy, kiedy i gdzie memoriał powstał. Autor we wstępie, przedstawiając dzieje unii polsko-litewskiej od Władysława Jagiełły do uchwalenia Konstytucji 3 maja, stwierdzał, że Litwini, jak cały naród polski, przywiązują wielką wagę do dawnych instytucji i zwyczajów. Uznawał, że rozwiązania przyjęte w 1791 roku w najwyższym stopniu zgadzały się z charakterem Litwinów. Dlatego Litwa będzie chciała zachować swój własny kodeks i administrację wewnętrzną. Obywatel oddalony od stolicy i żyjący na prowincji cieszy się poważaniem otoczenia dzięki pełnionym urządům, z których wiele rząd rosyjski „sprytnie” zachował. Opinia publiczna w dużej mierze kształtowana jest przez najaktywniejsze jednostki, każda ziemia ma swoich przedstawicieli, którzy ją reprezentują. Sugerując zachowanie tych zasad, ostrzegał przy tym, że Litwin szybciej niż Polak staje się oziębły, szybciej popada w apatię, z której trudno go wydostać, i istnieje groźba, że stanie się obiektem manipulacji zręcznego intryganta, gotów zaaprobować jego cele – nawet jeżeli jest to sprawa tych, których nienawidzi – jeżeli uzyska gwarancję zachowania swoich przywilejów.

3 D. NAWROT: *Litwa i Napoleon w 1812 roku*. Katowice 2008, s. 261–262; AGAD, APP, rkps 285, A. Potocki do S.K. Potockiego z 27 VI 1812 r. z Kowna.

4 Raport F. Potockiego i memoriał w Service Historique de L'Armée de terre w Vincennes (dalej: SHAT), Donation Davout. K-1, 4; A. SKAŁKOWSKI (*Kościuszko a Litwini*. KH 1911, t. 25, s. 261–263) opublikował tylko fragmenty memoriału.

Memoriał zawierał również opis aktualnej administracji na Litwie. Autor stwierdzał, że sądy są zachowane z czasów Rzeczypospolitej. W nominacjach do trybunałów i do powiatowej administracji cywilnej zachowano elekcyjność. Natomiast władze na szczeblu guberni (gubernator, wicegubernator itd.) tworzą Rosjanie przysłani z Petersburga. Administracja powiatowa składa się z dwóch izb. Pierwsza, pod przewodnictwem marszałka powiatowego, zajmuje się sprawami wewnętrznymi, druga – rozłożeniem ciężarów publicznych, poborem furazu i rekrutów. Tej drugiej izbie od roku przewodniczy zawsze Rosjanin i egzekwuje ona polecenia władz zwierzchnich, mając do dyspozycji w każdej parafii rodzaj żandarmerii (policji). Te dwie izby zjednoczone tworzą Izbę Wykonawczą dla powiatu, podlegającą władzom na wyższych szczeblach, co stwarzało możliwość przekształcenia tej struktury, bez dezorganizacji i opóźnienia, w instytucje zgodne z formą Konstytucji 3 maja. W prezentowanym memoriale widać troskę autora o zachowanie odrębnego kształtu administracji litewskiej, co może sugerować, że powstał on pod wpływem Aleksandra Sapiehy i to najprawdopodobniej podczas oblężenia Gdańska, w którym brali udział zarówno książę Aleksander, jak i Feliks Potocki. Był tu również dowodzący od marca 1807 roku dywizją, po rannym generale J.H. Dąbrowskim, Ignacy Giełgud, którego Sapieha wymieniał w planach litewskich⁵. Książę gorąco opowiadał się za zachowaniem obecnej „prostej organizacji Litwy”, struktury jej administracji, aby uniknąć niepotrzebnych „kłopotów, konfuzji i niezadowolenia”. Proponował przy tym odwołanie jedynie tych spośród marszałków szlachty, którzy nie wykazują się dostatecznym patriotyzmem⁶.

Jak już wspomniano, przebieg kampanii 1812 roku zadecydował o rozwiązaniu, w którym Napoleon postanowił dać Litwie osobną organizację, nie włączając jej bezpośrednio do ogłoszonego Królestwa Polskiego. W tej sytuacji początkowe trzy dni pobytu w Wilnie cesarz, oprócz kontynuowania prac nad planami operacji wojskowych, poświęcić musiał na powołanie

5 BCzart., rkps, ew. 3225 (ADCz. 7043, t. 13), A. Sapieha do A. Sapieżyny z 10 i 14 VI 1807 r. z Heilsbergu i Frydlandu. Por. W. BIGOSZEWSKA: *Potocki Feliks*, w: PSB, t. 27, Wrocław-Kraków 1983, s. 813; J. STASZEWSKI, *Wojsko polskie na Pomorzu w roku 1807*, Gdańsk 1958, s. 139–141; J. SKOWRONEK, *Z magnackiego gniazda do napoleońskiego wywiadu. Aleksander Sapieha*, Warszawa 1992, s. 166; H. MOŚCICKI, *Giełgud Ignacy*, w: PSB, t. 7, Wrocław 1977, s. 440; J. IWASZKIEWICZ (*Litwa w 1812 roku*, Kraków 1912, s. 329) twierdził błędnie, że memoriał powstał w Kamieńcu Suskim.

6 Lwiwska Naukowa Biblioteka im. A. Stefanyka Nacionalnoji Akademiji Ukrainy, Archiwum Sapiechów 119/ II c., Niedatowane notatki A. Sapiehy z początku 1807 roku.

władz litewskich⁷. Wprawdzie książe Sapieha był najbliższym doradcą Napoleona w sprawach litewskich, ale pamiętać należy, że żaden współpracownik Napoleona nie potrafił narzucić mu własnych rozwiązań⁸. Jak relacjonował w rozmowie z Aleksandrem Potockim hrabia Pierre Daru, książe Aleksander po wkroczeniu do Wilna przygotował listę 15 najznacniejszych na Litwie osób, nadających się do objęcia najwyższych stanowisk w nowych władzach, ale cesarz, podejmując decyzję o utworzeniu pięcioosobowej Komisji Rządu, stwierdził, że decyzje dotyczące jej składu pozostawia obywatelom⁹. Obecny wówczas w stolicy Litwy Michał Plater odnotował, że 30 czerwca po obiedzie dostał list od „sekretarza stanu i ministra wojennego [Daru – D.N.], w którym wzywał on do przybycia z powodu ważnej okoliczności na swoją kwaterę”. Podobną drogą wezwanie otrzymał J. Śniadecki¹⁰. Spośród członków grupy doradców towarzyszących kwaterze głównej, którzy 30 czerwca dotarli do Wilna, na pewno w naradzie uczestniczył Aleksander Sapieha. Józef Sierakowski, Aleksander Potocki, Aleksander Chodkiewicz i Paweł Sapieha dotarli do stolicy Litwy dopiero wieczorem tegoż dnia¹¹. Natomiast w spotkaniu nie brał udziału Eustachy Sanguszko, który od 29 czerwca przebywał poza Wilnem. Według J. Iwaszkiewicza byli tam również obecni generałowie Wincenty Krasieński i Ludwik Pac. Ale przede wszystkim w naradzie wzięła udział reprezentatywna, w stopniu, w jakim to było możliwe w warunkach wojennych, grupa obywateli mająca wystąpić w imieniu guberni litewskich, które zajmowała Wielka Armia. Podstawę ich wyznaczenia stanowiła powstała przed audiencją z 29 czerwca *Tabela obywateli powiatowych*. Wysłano zatem zaproszenia do najznacniejszych przedstawicieli Litwy obecnych w tym dniu w stolicy, między innymi do Franciszka Jelskiego, Ignacego Tyzenhauza¹². Jak zapisywał na gorąco Michał Plater:

7 D. NAWROT, *Litwa i Napoleon...*, s. 273–275.

8 BCzart., MNK, rkps 760/31, k. 81, A. CHODKIEWICZ, *Dzieje znakomitych wypadków*; AGAD, APP, rkps 285, A. Potocki do S.K. Potockiego z 27 VI 1812 r. z Kowna. A. Potocki pisał, że książe „jest zawsze w łaskach u swego protektora [Napoleona – D.N.]”.

9 AGAD, APP, rkps 284, k. 136, A. POTOCKI, *Pamiętniki*.

10 BJ, rkps 3134, P. Daru do J. Śniadeckiego z 30 VI 1812 r. z Wilna. Między innymi na tej podstawie D. Beauvois zakładał wpływ hrabiego Daru i rektora Śniadeckiego na wybór członków władz litewskich. D. BEAUVOIS, *Les Français à Vilna en 1812*, „Annales Historiques de la Révolution Française” 1981, nr 246, s. 563.

11 AGAD, APP, rkps 285, A. Potocki do S.K. Potockiego z 1 VII 1812 r. Potocki pisał, że po dwudniowym pobycie w Kownie przybyli do Wilna, jak „musztarda po obiedzie”. Dopiero 2 lipca grupa ta spotkała się z cesarzem.

12 J. IWASZKIEWICZ, *Litwa...*, s. 77–78.

Przybyłem i znalazłem pierwszej rangi obywatelstwo wezwanych do elekcji. Trudno opisać wszystko, jaki był tam wybór, wyjdzie to później, jednak na formę francuską i warszawską, na 4 gubernie wszelkie dekasteria zostały wybrane, najpierw rząd gubernski, potem komisja egzekucyjna *alias* wykonawcza, municypalność, prefektury, mer miasta i 2 komendantów, 1 milicji miejskiej, 2 arsenału. Zasiadaliśmy do godziny 8 [wieczorem – D.N.], a na koniec podpisaliśmy rękoma własnymi elekcję do aprobaty monarszej¹³.

Z przytoczonej bezpośredniej relacji o przebiegu spotkania u hrabiego Daru wynika, że zebrani tam przedstawiciele Litwy oraz wymieniona już grupa osób związana z kwaterą cesarską w obecności reprezentanta cesarza dokonała wyboru członków zarówno najwyższych władz litewskich, jak i władz departamentów oraz miasta Wilna. Jak istotny wpływ na wybór członków owych władz miały zebrane tam osoby? Wiemy, że nie istniała lista osób rekomendowanych przez cesarza, które powinny objąć stanowiska w formowanych władzach litewskich. W interesie Napoleona leżało stworzenie obrazu samodzielnego uczestnictwa zebranych w podjęciu tak istotnej decyzji. O „elekcji”, której efekt należało przedstawić cesarzowi tylko do zatwierdzenia, pisał Michał Plater¹⁴. Z kolei Aleksander Potocki dostarczył nam dwóch istotnych informacji pozwalających odtworzyć przebieg elekcji. Po pierwsze, w jej trakcie Aleksander Sapieha jakoby zasugerował hrabiemu Daru, a ten zaproponował zebranych przedstawicielom szlachty wybór do Komisji Rządu osób najznacznějších wśród obywateli litewskich, co zaowocowało elekcją czterech pierwszych jej członków i sekretarza. Po drugie, kiedy doszło do wyboru piątego członka Komisji Rządu, Sapieha zabrał głos, zdecydowanie sugerując, by była to osoba miła cesarzowi, której przymioty Napoleon znał i cenił. Zebrani „właściwie” odczytali intencje Sapiehy, wybierając księcia Aleksandra w skład nowych władz litewskich. Aleksander Potocki, którego

13 M. PLATER-ZYBERG, *Dziennik...*, k. 65–66, cyt. za: D. NAWROT: *Litwa i Napoleon...*, s. 277–278.

14 M. PLATER-ZYBERG, *Dziennik...*, k. 66. M. Kukiel na podstawie poszlak z depeszy Mareta z 22 VII sugerował, iż wyboru władz litewskich dokonano samodzielnie, bez wpływu Napoleona, a ich skład, co jest nieprawdą, odzwierciedlał wcześniejsze i nieznane uzgodnienia, czego dowodzi wybór ludzi nieobecnych w Wilnie. M. KUKIEL, *Wojna 1812 roku*, t. 1, Kraków 1937, s. 384; G. FABRY, *Campagne...*, t. 5, s. 895–897. Por. Archives Nationales w Paryżu (dalej: AN), AF IV 1647, pl. 1, H. Maret do Napoleona z 22 VII 1812 r. Zob. A. CAULAINCOURT, *Mémoires du Général de Caulaincourt, Duc de Vézence*, t. 31, Paris 1933, s. 359.

dobra współpraca z Sapiehą zakończyła się w sierpniu konfliktem, w pisanim wiosną 1813 roku pamiętniku dziwił się wpływom Sapiehy na hrabiego Daru, który go nie lubił, ale tłumaczył sukces księcia Aleksandra poparciem, jakim cieszył się ze strony H. Mareta, księcia Bassano, ministra spraw zagranicznych¹⁵.

Niewątpliwie Litwini samodzielnie dokonali elekcji władz, a zgoda Napoleona na tę formę wyboru wynikała z jego kolejnych decyzji, na których podstawie cesarz faktycznie ubezwłasnowolnił nowe władze litewskie. Ostatecznie do Komisji Rządu wybrano pięć osób. W jej skład weszli: Stanisław Sołtan, Karol Prozor, Józef Sierakowski, Aleksander Sapieha oraz Franciszek Jelski. Kilka dni później każdemu z nich przydzielono przewodnictwo komitetu pełniącego funkcje ministerstw. Sekretarzem Komisji wybrano Józefa Ignacego Kossakowskiego. Obecność Sapiehy w tym gremium wynikała zarówno z jego działań w czasie elekcji, jak i z pozycji u boku cesarza oraz roli, jaką w ocenie zebranych odgrywał na Litwie. Sierakowski, nieobecny podczas elekcji, swój wybór zawdzięczał zaangażowaniu w sprawy powstania na Litwie już w 1807 roku, kiedy jako reprezentant kraju stanął w kwaterze Napoleona. Z kolei Sołtan, Jelski i Prozor znaleźli się w składzie Komisji Rządu z powodu pozycji, jaką zajmowali w życiu publicznym Litwy, oraz dzięki roli, jaką odegrali w przygotowaniu i w przebiegu ostatniego wielkiego zrywu niepodległościowego na Litwie – powstania kościuszkowskiego. Jak oceniał ówczesny obserwator: „Nie wszystkich wybór zgadzał się z życzeniem powszechności, wszakże były to osoby znane z prawości i przywiązania do ojczyzny”¹⁶.

Już na pierwszym posiedzeniu 2 lipca 1812 roku, mimo iż cesarz nie określił zasad funkcjonowania Komisji Rządu, nowo mianowani członkowie tego organu wybrali na prezesa nieobecnego Stanisława Sołtana, honorując jego urząd marszałka nadwornego litewskiego i zasługi z czasów Rzeczypospolitej,

15 AGAD, APP, rkps 284, k. 136–137, A. POTOCKI, *Pamiętnik*. Pisał, że działania Sapiehy podczas elekcji były przeciwne intencjom Napoleona, który chciał, by wybór ograniczył się do osób miejscowych. Rozgoryczony swoją nieobecnością w stolicy Litwy podczas tak ważnych wydarzeń, Aleksander Potocki twierdził, że każdy rozsądny w Wilnie był niezadowolony ze sposobu załatwienia tak ważnych rzeczy. Swą nieobecność podczas elekcji 30 czerwca tłumaczył działaniem księcia Aleksandra, który już w Gąbinie wpłynął na opóźnienie w dotarciu do Wilna większości doradców z kwatery głównej, by samemu u boku cesarza znaleźć się w stolicy Litwy. To tłumaczenie nie jest prawdopodobne. Por. AGAD, APP, rkps 285, A. Potocki do S.K. Potockiego z 1 VII 1812 r.

16 BJ, rkps 3087, k. 32, M. BALIŃSKI, *Wilno w 1812 roku*.

ale przede wszystkim – pierwszeństwo na liście nominowanych do składu Komisji. Uznano bowiem, że o przewodniczeniu jej działaniom decydować będzie starszeństwo wynikające z kolejności nominacji. Jednocześnie postanowiono, że do czasu przybycia Sołtana do stolicy Litwy obradom przewodniczyć będzie Józef Sierakowski, który do 18 lipca sprawował tę dodatkową funkcję z racji trzeciego miejsca na liście nominacji i nieobecności drugiego w kolejności Karola Prozora, choć jak wskazują wszystkie materiały źródłowe, to książę Sapieha odgrywał decydującą rolę w ówczesnych pracach Komisji Rządu. Miał nadal silną pozycję u boku Napoleona, który dwa początkowe tygodnie lipca przebywał w Wilnie¹⁷. O wpływie Sapiehy na Napoleona zaświadczać również najbliższe wydarzenia związane z rozszerzeniem składu Komisji Rządu. Problemy wynikające z nieobecności dwóch jej członków i braku wiadomości o ich losie stały się podstawą kolejnych nominacji Napoleona zwiększających jej skład do siedmiu osób. Mowa o tym była podczas audyencji, jakiej cesarz udzielił Aleksandrowi Sapieżę, Józefowi Sierakowskiemu i Aleksandrowi Potockiemu w pierwszych dniach lipca. Wynikiem spotkania było przedstawienie przez Potockiego i Sapieżę memoriału dotyczącego funkcjonowania władz na Litwie oraz podjęcie wstępnych decyzji o powiększeniu składu Komisji Rządu¹⁸. Ostatecznie kolejnym dekretem cesarza z 7 lipca do Komisji Rządu włączono Jana Śniadeckiego i Aleksandra Potockiego¹⁹. Napoleon złamał przy tym przyjęte wcześniej zasady nominacji członków władz litewskich.

Także 1 lipca cesarz Francuzów mianował, zgodnie z wynikami wspomnianej już elekcji z 30 czerwca, członków komisji administracyjnych dla trzech guberni-departamentów. Początkowo nie powołano komisji w obwodzie białostockim, co wiązało się z projektem połączenia go z gubernią grodzieńską, z którego ostatecznie zrezygnowano. 6 lipca cesarz mianował członków władz białostockich. Aleksander Potocki sugerował, że ich wybór dokonał się

17 RGADA, F. 12, b. 262, cz. 5, Sesja Komisji Rządu Tymczasowego Wielkiego Księstwa Litewskiego (dalej: KRTWKL) z 2 VII 1812 r.; A. CAULAINCOURT, *Mémoires...*, t. 1, s. 359.

18 AGAD, APP, rkps 284, k. 142, 155, A. POTOCKI: *Pamiętnik*; AGAD, APP, rkps 285, A. Potocki do S.K. Potockiego z 14 VII 1812 r.

19 AN, AF IV 674, pl. 5384, Ordre du jour 7 VII 1812 r. Jak twierdził A. Potocki, nominację Śniadeckiego wspierał Sapieha, który chciał w nim widzieć swoją „kreaturę”. AGAD, APP, rkps 284, k. 162, A. POTOCKI, *Pamiętnik*. Nominacji Śniadeckiego sprzyjał zapewne Napoleon, darzący szacunkiem ludzi nauki, pokroju rektora Uniwersytetu Wileńskiego.

zgodnie z propozycją Aleksandra Sapiehy²⁰. Członkami komisji w czterech departamentach zostali: w Komisji Administracyjnej Departamentu Wileńskiego: Ignacy Tyzenhauz, były szef gwardii litewskiej, konsyliarz konfederacji targowickiej, po insurekcji 1794 roku zesłany do Kazania; Adam Chreptowicz, członek komisji funduszy edukacyjnych; Ferdynand Plater; w Komisji Administracyjnej Departamentu Grodzieńskiego: Ignacy Lachnicki, były pułkownik; Jan Niemcewicz, marszałek powiatowy brzeski; Ludwik Pancerzyński, były marszałek guberni grodzieńskiej; w Komisji Administracyjnej Departamentu Mińskiego: Józef Wołodkowicz, Ksawery Obuchowicz oraz Adam Ginter, prezes departamentu cywilnego w sądzie głównym; w Komisji Administracyjnej Departamentu Białostockiego: Wiktor Grądzki, marszałek tej prowincji, znany z wystąpienia w sprawie zniesienia poddaństwa chłopów z 1808 roku; Michał Daszkiewicz, prezes trybunału; Michał Dziekoński, członek Komitetu Głównego Wojennych Powinności²¹.

Cesarz w nominacji uwzględnił życzenie obecnych w Wilnie reprezentantów obywateli litewskich. Nie miał jednak rozeznania co do miejsca pobytu większości z proponowanych kandydatów. Co interesujące, nominacja cesarska odpowiadała niektórym decyzjom szlachty. Na przykład w guberni grodzieńskiej na czele 12-osobowej Rady Konfederacji szlachta postawiła Ludwika Pancerzyńskiego. Nie wszędzie od razu udało się zebrać wszystkie wymienione osoby. Przykładowo spośród nominowanych w departamencie wileńskim Adam Chreptowicz przebywał w swym majątku w Szczorsach, na wschód od Nowogródka. Dopiero w połowie lipca dotarło do niego wezwanie do objęcia funkcji członka Komisji. W zamieszaniu wojennym, przedzierając się drogami pełnymi wojska i maruderów, dopiero 2 sierpnia dotarł do Wilna²². Już 4 lipca Komisja Rządu postanowiła, że tymczasowo

20 AGAD, APP, rkps 284, k. 137, A. POTOCKI, *Pamiętnik*.

21 Są to kolejne 3 rozkazy datowane na dzień 1 VII – Ordre du jour 1 VII 1812 r. oraz dla obwodu białostockiego – Ordre du jour z 6 VII 1812 r. (AN, AF IV 671, pl. 5354 i pl. 6383). Por. B. DUNDULIS, *Napoléon et la Lituanie en 1812*, Paris 1940, s. 278–279, 283.

22 Zapiska A. Chreptowicza w: K. VOENSKIJ, *Akty, dokumenty i materiały dla politycznej i bytowej historii 1812 goda*, t. 1, Sankt-Peterburg 1909–1912, s. 406. J. Iwaszkiewicz błędnie zakładał, że Chreptowicz początkowo ościagał się z objęciem stanowiska i dopiero po kilkakrotnym naleganiu władz litewskich przybył do stolicy. J. IWASZKIEWICZ, *Litwa...*, s. 142. Por. IDEM, *Chreptowicz Adam*, w: PSB, t. 3, Kraków 1937, s. 440. O pozostałych członkach komisji administracyjnej w Wilnie zob.: Z. SUŁEK, *Sprzysiężenie Jakuba Jasińskiego*, Warszawa 1982, s. 57, 86, 122–124; S. KOŚCIAŁKOWSKI, *Antoni Tyzenhauz*, Londyn 1971, s. 335–338, 343, 474.

zastępować go będzie podkomorzy Wołłowicz²³. Instalację władz pozostałych departamentów przeprowadzili wysłani przez Komisję Rządu książe Antoni Giedroyc i sędzia Jan Peterson. W departamencie grodzieńskim, po przybyciu tam 17 lipca Giedroycia i uroczystym zamknięciu Rady Konfederacji, od 25 lipca rozpoczęła działalność komisja administracyjna, ale na zalecenie Komisji Rządu do 19 sierpnia w jej składzie Jana Niemcewicza zastępował Tadeusz Andrzejkowski (Andrzejkowicz). Niemcewicz, jako delegat powiatu kobryńskiego do Konfederacji Generalnej, przebywał w tym czasie w Warszawie. Rozwiązano również konfederacje powiatowe. Sekretarzem komisji został Michał Witanowski, były sekretarz kancelarii marszałka gubernialnego²⁴. W departamencie mińskim mianowany gubernatorem generał Bronikowski przywiózł z sobą rozkaz Napoleona z 1 lipca. W efekcie 27 lipca Rząd Tymczasowy, utworzony przez marszałka Davouta w Mińsku, został zastąpiony komisją administracyjną. Rozwiązano również świeżo utworzone komisje powiatowe²⁵. Najwięcej komplikacji wywołały nominacje członków komisji administracyjnej w departamencie białostockim. W chwili wydania dekretu Napoleon nie wiedział o tym, że Rosjanie wywieźli na wschód Grądzkiego i Daszkiewiczza. Ostatecznie 5 sierpnia, zgodnie z sugestią Komisji Rządu, na ich miejsce cesarz mianował Michała Grabowskiego i Jana Świdzińskiego, delegata departamentu białostockiego do Konfederacji Generalnej. Dołączyli oni do Michała Dziekońskiego, jedyne go członka Komitetu Głównego, któremu udało się ukryć i uniknąć wywiezienia przez Rosjan na wschód²⁶. Niewątpliwie, wszystkie nominowane osoby odgrywały znaczącą rolę w życiu publicznym Litwy i szlachta mogła je postrzegać jako swych naturalnych

23 RGADA, F. 12, b. 262, cz. 5, Sesja KRTWKL z 4 VII 1812 r.

24 Ibidem, Sesja KRTWKL z 17 VII 1812 r. O składzie komisji administracyjnej w Grodnie zob. w: J. IWASZKIEWICZ, *Litwa...*, s. 84–86, 143; M. KUKIEL, *Wojna...*, t. 1, s. 327; E.F. ORLOWSKIJ, *Grodzenskaâ guberniâ v 1812 godu*, Grodno 1912, s. 20; K. VOENSKIJ, *Akty...*, t. 1, s. 434; E. ALEKSANDROWSKA, *Lachnicki Ignacy*, w: PSB, t. 16, Wrocław–Warszawa–Kraków 1971, s. 397–398; L. ŻYTKOWICZ, *Pancerzyński Ludwik*, w: PSB, t. 25, Wrocław–Kraków 1980, s. 117–118.

25 O składzie komisji administracyjnej w Mińsku w: Ch. MAZADE, *Correspondance du maréchal Davout (1801–1815)*, t. 2, Paris 1885, s. 366–367; *Akty...*, t. 37, s. 199–200; K. VOENSKIJ, *Akty...*, t. 1, s. 349, 461; J. IWASZKIEWICZ: *Litwa...*, s. 86–88; V.G. KRASNŃSKIJ, *Minskij departament Velikogo Knâzestva Litovskogo*. Sankt Peterburg 1902, s. 12–13.

26 O składzie komisji administracyjnej w Białymstoku w: K. VOENSKIJ, *Akty...*, t. 1, s. 485–486; J. IWASZKIEWICZ, *Litwa...*, s. 101–143; H. MOSCICKI, *Grądzki Wiktor*, w: PSB, t. 8, Wrocław–Kraków–Warszawa 1960, s. 562; A. ZAHORSKI, *Grabowski Michał*, w: PSB, t. 8..., s. 503.

reprezentantów i lokalnych przywódców. Jednak niektórzy z wymienionych członków władz departamentalnych stali się źródłem konfliktów i przedmiotem oskarżeń, czego przykładem była sytuacja władz w departamencie grodzieńskim²⁷.

5 lipca, po pięciu dniach od nominacji członków komisji administracyjnych, cesarz, zgodnie z rozkazem z 1 lipca, mianował intendentów, którzy mieli przewodniczyć komisjom. Do objęcia tych funkcji Napoleon wybrał czterech audytorów francuskiej Rady Stanu, choć jak już wspomniano, sam w rozkazie z 1 lipca skreślił dookreślenie „francuski”. Byli to w departamentach: wileńskim – Scipion Louis Nicolai, grodzieńskim – François Casimir Chassenon de Curzay, mińskim – Sebastien Louis Saulnier, białostockim – Adrien Louis Cochelet²⁸. Nominacje te posłużyły do ubezwłasnowolnienia władz litewskich. Trzech członków komisji administracyjnych, których mianowano dekretem z 1 lipca, miało działać kolegalnie. Tak naprawdę ograniczano ich samodzielność w podejmowaniu decyzji dotyczących spraw departamentu na rzecz wykonywania poleceń Komisji Rządu i jej komitetów. W dodatku nie precyzowano szczegółowo roli intendenta, przyznając mu zgodnie z rozkazem z 1 lipca przewodnictwo komisji, co w rezultacie prowadziło do likwidacji kolegalności w podejmowaniu decyzji. Było to odzwierciedleniem napoleońskiej koncepcji zarządzania pionowego, które z władz lokalnych na szczeblu departamentu czyniło jedynie wykonawcę poleceń władz centralnych. Komisje administracyjne pełniły funkcję pośrednią – i tylko wykonawczą – pomiędzy Komisją Rządu i podprefekturami. Sytuację komplikował fakt, że stojący na czele komisji administracyjnych intendenci nie podlegali władzy Komisji Rządu²⁹. Intendenci, jako przewodniczący komisji administracyjnych, nie podlegali dyspozycjom, jakie

27 AGAD, APP, rkps 144, t. 2, k. 34, 51, Komitet Spraw Wewnętrznych (dalej: KSW) do KRTWKL z 27 XI 1812 r.; KSW do Komisji Administracyjnej Departamentu Grodzieńskiego z 4 XII 1812 r.; RGADA, F. 12, b. 262, cz. 5, Sesja KRTWKL z 27 XI 1812 r.

28 AN, AF IV 674, pl. 5383, Décret 5 VII 1812 r. O intendentach zob. *Dictionnaire Napoléon*, ed. J. TULARD, Paris 1999, Scipion Louis Nicolai – t. 2, s. 393; François Casimir Chassenon de Curzay – t. 1, s. 425; Sebastien Louis Saulnier – t. 2, s. 731; Adrien Louis Cochelet – t. 1, s. 448; por.: Dossier w AN, F1bI 157/26, F1bI 157/38, F1bI 173/9; Ch. DURAND, *Les auditeurs au Conseil d'Etat de 1803 à 1814*. Aix-en-Provence 1958, s. 146–147.

29 Por. opinię w: P. GROŃSKI, *L'administration civile des gouvernements russes occupés par l'armée française en 1812*, „Revue d'histoire modern” 1928, nr 18, s. 401; V. PUGAČIAUSKAS, *Napoleono administracija Lietuvoje*, Vilnius 1998, s. 194; B. DUNDULIS, *Napoléon...*, s. 126–128.

wydawała Komisja Rządu, lecz realizowali wytyczne komisarza cesarskiego przy Komisji Rządu, którym Napoleon mianował Edwarda Bignona. Prowadziło to do sytuacji, w której wszystkie decyzje Komisji Rządu, kierowane do władz departamentalnych, wymagały zatwierdzenia Bignona. Jemu bowiem podlegali intendenci, realizujący je jako przewodniczący komisji administracyjnych³⁰.

Natomiast początek powoływaniu władz powiatowych dał kolejny rozkaz Napoleona z 1 lipca – zgodnie z propozycjami, jakie przedstawili reprezentanci obywateli litewskich zgromadzeni na naradzie u hrabiego Daru. Podprefekci, na mocy artykułu 6 rozkazu z 1 lipca, przejęli władzę nad powiatami, w których mieli realizować polecenia Komisji Rządu³¹. Jak pisał Aleksander Potocki, generalnie przyjęto zasadę, że podprefektami zostaną marszałkowie powiatowi szlachty, ale okoliczności nie pozwoliły na pełną realizację owej zasady³². Podprefektury były stałą władzą, która nie miała pierwowzoru w czasach Rzeczypospolitej czy w okresie rządów rosyjskich. Podprefekci byli jednak przepracowani, musieli wykonywać zbyt wiele zadań związanych z gospodarką kraju i organizacją jego sił militarnych. Z tych przyczyn już 12 sierpnia Komisja Rządu zgodziła się na powiększenie liczby radców w podprefekturach do czterech, ich nominację pozostawiając komisjom administracyjnym³³. Natomiast w późniejszych miesiącach podprefektów dymisjonowała i powoływała nowych Komisja Rządu³⁴.

1 lipca z treścią rozkazów Napoleona powołujących władze Litwy zapoznano mieszkańców Wilna. Do sali posiedzeń Uniwersytetu zaproszono wszystkie osoby mające na mocy niniejszych nominacji objąć stanowiska w administracji litewskiej. Przy drzwiach otwartych, co umożliwiło wejście na salę liczny zainteresowany, hrabia Daru odczytał dekrety Napoleona, a jak dodawał Baliński, „czytający Francuz tak śmiesznie przekręcał trudne dla niego do wymówienia nazwiska polskie, że zaledwie połowę ich zrozumieć

30 Por.: W. SOBOCIŃSKI, *Historia ustroju i prawa Księstwa Warszawskiego*, Toruń 1964, s. 16–18, 23–24; M. KALLAS, *Organy administracji terytorialnej w Księstwie Warszawskim*, Toruń 1975, s. 7–9; J. LAURENT, *Quand la France occupait l'Europe 1792–1815*, Paris 1979, s. 91, 233; S. WOOLF, *Napoléon et la conquête de l'Europe*, Paris 1990, s. 71.

31 AN, AF 671, pl. 5354, Ordre du jour 1 VII 1812 r. Por. T. BAIRAŠAUSKAITE, *O litewskich marszałkach gubernialnych i powiatowych do 1863 r.*, „Przegląd Wschodni” 1997, t. 4, s. 433–441.

32 AGAD, APP, rkps 284, k. 137, A. POTOCKI, *Pamiętnik*.

33 RGADA, F. 12, b. 262, cz. 5, Sesja KRTWKL z 12 VIII 1812 r.

34 Dymisje podprefektów zob. RGADA, F. 12, b. 262, cz. 5, Sesja KRTWKL z 12, 15 X, 5, 9 XI 1812 r.

można było. To wzbudzało między słuchaczami mimowolny uśmiech, z czego Daru nie bardzo był zadowolony”³⁵.

8 lipca, na posiedzeniu Komisji Rządu, postanowiono wysłać delegatów: księcia Antoniego Giedroycia – do departamentów grodzieńskiego i białostockiego oraz Petersona, sędziego ziemskiego nowogródzkiego – do departamentu mińskiego. Zalecono im zaprowadzenie porządku oraz instalację władz lokalnych, które uformują żandarmerię, a także wyszukają i zmagazynują żywność dla wojska. Mieli oni również rozwiązać, utworzone samorządnie przez Litwinów na wyzwolonych terenach, władze lokalne³⁶. Autor *Wiadomości o składzie rządu teraźniejszego Litwy* relacjonował, że delegat wysłany przez Komisję Rządu do Grodna i Białegostoku

miął ustne poinformowanie, że w każdym powiecie pierwszy z porządku urzędnik zostaje podprefektem. Podług tego zaprowadził on tam podprefektury. Tenże delegat swoją powagą zaprowadził w Grodnie municypalność na wzór wileńskiej. W departamencie mińskim, tak podobno jak w grodzieńskim i białostockim, pierwsi w porządku urzędnicy zajęli miejsca podprefektorskie³⁷.

Byli to lokalni marszałkowie szlachty, urzędnicy ziemscy i sędziowie ziemscy, grodziecy, graniczni.

Napoleon tworząc władze Litwy, nie zamierzał oddać Litwinom wyłącznej kontroli nad obszarem czterech departamentów przekazanych oficjalnie pod władzę Komisji Rządu. Niejednoznacznie określona pozycja komisarza

35 BJ, rkps 3087, k. 33, M. BALIŃSKI, *Wilno...*

36 RGADA, F. 12, b. 262, cz. 5, Sesja KRTWKŁ z 8 VII 1812 r. Por.: J. IWASZKIEWICZ: *Litwa...*, s. 145–147; B. DUNDULIS, *Napoléon...*, s. 125.

37 AGAD, AZ, 83, k. 402, *Wiadomość o składzie rządu teraźniejszego Litwy*; LVIA, f. 1532, a. 1, b. 1, k. 56, *Wiadomość o wewnętrznej organizacji KRTWKŁ*. Zob. memoriał generała Narbonne’a: AN, AF IV 1646, pl. 7, nr 33, *Aperçu pour l’Empereur sur l’administration russe en Lituanie*; BJ, rkps 3087, k. 33, M. BALIŃSKI, *Wilno...* Jak oceniał J. Iwaszkiewicz, na podprefektów mianowano przede wszystkim marszałków powiatowych, a w razie ich nieobecności lub niemożności objęcia nowej funkcji – podkomorzych lub chorążych. Kierowano się przy tym wiarą, że osoby wybrane już przez współobywateli, pozyskawszy ich zaufanie i znajomość stosunków w powiecie, będą najbardziej kompetentne w realizacji zarządzeń władz zwierzchnich. J. IWASZKIEWICZ, *Litwa...*, s. 145. Jak pisał V. Pugačiauskas, podprefektury obsadzili urzędnicy szlacheccy z czasów rządów rosyjskich, np. marszałkowie powiatowi. Oczekiwano od nich lojalności wobec nowej władzy, która symbolizowała odzyskanie ojczyzny. V. PUGAČIAUSKAS, *Napoleono administracija...*, s. 81.

cesarskiego przy Komisji Rządu, centralnym organie władz litewskich, pozostawienie w jego gestii wyłączności zwierzchnictwa intendentów, którzy przewodniczyli komisjom administracyjnym – reprezentacji rządu w czterech departamentach – pozwalały kontrolować wszystkie działania nowych władz litewskich. Intendent odgrywał w pewnym sensie rolę gubernatora cywilnego w guberni za czasów rządów rosyjskich³⁸. Ograniczeniu samodzielności Litwy służyło również powołanie dla czterech departamentów gubernatorów wojсковych, a potem gubernatora generalnego, którym został holenderski generał i adiutant cesarza Dirk van Hogendorp. W istocie rzeczy, dalej w mocy pozostawała dyrektywa o traktowaniu zajętych ziem dawnej Rzeczypospolitej jako kraju zdobytego na Rosji i poddanego rygorom okupacji, oprócz której, czy nawet w której ramach, zainicjowano eksperyment tworzenia władz cywilnych dla miejscowego społeczeństwa³⁹. Jak pisał Aleksander Potocki, rozkaz cesarski nie dawał Komisji Rządu więcej kompetencji poza: organizacją sił militarnych, zebraniem funduszy i aprowizacją magazynów⁴⁰.

Zasady nominacji członków władz litewskich złamał po raz kolejny sam Napoleon 24 sierpnia, kiedy mianował generalnego gubernatora Litwy nowym prezesem Komisji Rządu. Napoleon już na przełomie lipca i sierpnia 1812 roku, nie zdając sobie sprawy z trudnej sytuacji na Litwie, za którą sam w dużej mierze odpowiadał, w listach do księcia Bassano wielokrotnie dawał wyraz niezadowoleniu z funkcjonowania władz litewskich i z tempa prac nad formowaniem oddziałów litewskich. Cały wysiłek i aktywność powołanych przez siebie urzędników Napoleon chciał skierować na zapewnienie Wielkiej Armii spokoju na tyłach, maksymalnego zaopatrzenia oraz uzupełnienia szeregów żołnierskich. Teraz oskarżał Komisję Rządu, że nic nie robi albo

38 V. PUGAČIAUSKAS, *Napoleono administracija...*, s. 57–59, 193.

39 M. KUKIEL, *Wojna...*, t. 1, s. 386. W ocenie M. Kukieła był rząd litewski w sensie politycznym nicością; pozbawiony wszelkiej inicjatywy, arcyostrożny, nie był w stanie poprowadzić społeczeństwa do czynu, ale też nie wykazywał takich ambicji. „Stał się przeto rząd litewski po prostu organem okupacyjnej administracji napoleońskiej”. U źródeł tych słów krytyki tkwi założenie samodzielności władz litewskich, której Napoleon nigdy nie zamierzał im przyznać. Por.: J. SKOWRONEK, *Z magnackiego gniazda...*, s. 278–279; J. IWASZKIEWICZ, *Litwa...*, s. 78–80; B. DUNDULIS, *Napoléon...*, s. 129. Słusznie pisał M. Synoradzki: „Administracja rządu litewskiego, znajdując się pod kontrolą francuskiej władzy wojennej oraz wyznaczonych do jej kierunku – jednego francuskiego komisarza i czterech audytorów francuskich z tytułem intendentów, nic przedsięwziąć nie mogła samodzielnie”. M. SYNORADZKI, *Rapsod z epopei Napoleona*, Warszawa 1897, s. 154. Por. M. SENKOWSKA-GLUCK, *La campagne de 1812*, w: *L'Europe de Napoléon*, Paris 1989, s. 445–460.

40 AGAD, APP, rkps 284, k. 137, A. POTOCKI, *Pamiętnik*.

zajmuje się głupstwami, że Litwa nie dostarcza obiecanej pomocy⁴¹. W odpowiedzi na coraz częstsze konflikty, które dotyczyły relacji między francuską administracją wojskową a litewską administracją cywilną, a personalnie przede wszystkim konflikty między Hogendorpem a komisarzem Bignonem oraz gubernatorem wileńskim Antoine'em Jominim, między generalnym gubernatorem a Komisją Rządu, którą wspierał komisarz, w szczególności zaś między Hogendorpem a Aleksandrem Sapiehą, stojącym na czele Komitetu Wojskowego, cesarz postanowił zdecydowanie przeciąć zawiązany przez siebie kompetencyjny węzeł gordyjski i usprawnić funkcjonowanie władz na Litwie. Ostatecznie Napoleon podjął decyzję, która zaskoczyła wszystkich. 24 sierpnia mianował Hogendorpa prezesem Komisji Rządu, czyli zwierzchnikiem litewskich władz cywilnych, rozstrzygając, że to generalnemu gubernatorowi należy się pełne zwierzchnictwo nad administracją Litwy i organizacją armii⁴². Zaskakująca wszystkich decyzja cesarza o nominacji Hogendorpa wynikała z założeń polityki wobec Litwy. Napoleon w sytuacji, którą sam zaaranżował, musiał położyć kres konfliktom paraliżującym działania wszystkich organów władz. Nie mógł jednak oddać najwyższej władzy nad Litwą Komisji Rządu. Nie mógł również uczynić zwierzchnikiem administracji wojskowej cywila, którym był komisarz cesarski. Powierzenie Bignonowi jedynie władzy nad pionem cywilnych władz litewskich nie rozwiązywało konfliktów, które także na szczeblu lokalnym oznaczały coraz częstsze spory kompetencyjne między organami władzy wojskowej i cywilnej. Najbardziej racjonalnym rozwiązaniem było oddanie władzy zwierzchniej nad administracją cywilną i wojskową jednej osobie, którą byłby łączący funkcje generalnego gubernatora Litwy i prezesa Komisji Rządu generał Hogendorp. To rozstrzygnięcie gwarantowało utrzymanie pełnej kontroli nad władzami litewskimi. Likwidowało, przynajmniej w części, spory kompetencyjne, a co najistotniejsze – pozwalało, w ocenie Napoleona, przyspieszyć działania mające na celu mobilizację zasobów Litwy coraz bardziej niezbędnych dla Wielkiej Armii z racji przebiegu kampanii. Rozwiązanie, jakim było mianowanie prezesem Komisji Rządu Hogendorpa, łamało jednak zasady funkcjonowania władz litewskich. Jako generalny gubernator Hogendorp sprawował wyłączną władzę zwierzchnią nad gubernatorami czterech departamentów i w obszarze ich kompetencji podlegał majorowi generalnemu Wielkiej Armii oraz cesarzowi. Natomiast

41 *Correspondance de Napoléon I-er, publiée par ordre de l'Empereur Napoléon III*, Paris 1857–1870 (dalej: *Corr.*) 19049, 19119, 19134, 19157.

42 AN, AF IV 685, pl. 5480, Ordre du jour 24 VIII 1812 r.; *Corr.* 19133.

jako prezes Komisji Rządu Hogendorp wchodził w skład ciała kolegialnego, w którym sposób decydowania i odpowiedzialność za podejmowane uchwały spadała na wszystkich jej członków. Jednak jako generalny gubernator nie podlegał władzy zwierzchniej Komisji, a przyjęte rozwiązanie prowadziło do sytuacji, w której – w zakresie kompetencji generalnego gubernatora – Komisja Rządu podlegała władzy zwierzchniej Hogendorpa. Dlatego nowy prezes nie objął funkcji przynależnej każdemu z członków Komisji, który zostawał jednocześnie przewodniczącym jednego z komitetów. Warto przypomnieć, że jako generalny gubernator Hogendorp podejmował decyzje jednoosobowo w sprawach aprowizacji dla wojska, szpitali, władzy nad wojskami francuskimi i litewskimi oraz zapewnienia bezpieczeństwa na terenie czterech departamentów. Nowa sytuacja czyniła z Komisji jedynie wykonawcę rozkazów generalnego gubernatora, jednocześnie jej prezesa, i to w obszarach, które leżały również w zakresie obowiązków władz litewskich. Można więc śmiało powiedzieć, że w efekcie przeprowadzonych zmian Hogendorp uzyskał pełnię władzy w sprawach najistotniejszych dla mobilizacji Litwy, natomiast kolegialność w podejmowaniu decyzji w Komisji Rządu została ograniczona jedynie do obszarów wychodzących poza zakres zadań generalnego gubernatora, a więc ograniczała się do kwestii drugorzędnych związanych z działalnością Komitetu Sprawiedliwości czy Komitetu Oświecenia i Religii.

W tych dniach, kiedy Komisję Rządu opuścił Aleksander Sapieha, a dymisjami grozili Sołtan i Śniadecki, tylko starania księcia Bassano i Bignona sprawiły, iż Komisja Rządu nie rozpadła się⁴³. Ostatecznie na miejsce zwolnione po śmierci Sapiehy powołano Ignacego Tyzenhauza, członka Komisji Administracyjnej Departamentu Wileńskiego. Kwestią wyboru następcy zajmował się hrabia Daru i minister Maret. Wysunięto kilka kandydatur. Jednak Maret, znając wolę Napoleona, by Tyzenhauz zajął wakujące miejsce, tłumaczył, że jego kandydatura dotychczas nie została zgłoszona z powodu funkcji, jaką hrabia pełni w komisji administracyjnej, i obaw, że po jego odejściu funkcjonowanie tego organu ulegnie sparaliżowaniu. Proponował znalezienie najpierw następcy Tyzenhauza w Komisji Administracyjnej Departamentu Wileńskiego, jednocześnie przesyłając cesarzowi projekt nominacji hrabiego na członka Komisji Rządu. Ostatecznie po wejściu w skład Komisji Rządu Tyzenhauz nie przejął funkcji przewodniczącego Komitetu Wojskowego, tylko Komitetu Żywności – po urlopowanym Sołtanie⁴⁴.

43 AN, AF IV 1647, pl. 2, nr 104, H. Maret do Napoleona z 29 VIII 1812 r.

44 A. CHUQUET, *Ordres et apostilles de Napoléon Ier*, t. 2, Paris 1903, s. 424; AN, AF IV 1647, pl. 3, nr 46, H. Maret do Napoleona z 10 IX 1812 r. Spreczne oceny na temat Tyzenhauza formułował J. Iwaszkiewicz. Najpierw pisał, że nienominowanie go na członka

Natomiast na czele Komitetu Wojskowego postawiono dotychczasowego konsyliarza komitetu, generała Stefana Grabowskiego, który nie połączył funkcji przewodniczącego komitetu z członkostwem w Komisji Rządu⁴⁵. Z kolei Tyzenhauza w Komisji Administracyjnej Departamentu Wileńskiego zastąpił Stanisław Puzyna. Jeszcze 29 września przedstawiono czterech kandydatów na członka komisji administracyjnej: szambelana Zabiełłę, podkomorzego rosieńskiego Zaleskiego, marszałka Łappę i Józefa Szumskiego. Hogendorp chciał nominacji młodszego Szumskiego, ale ten nie cieszył się uznaniem członków Komisji Rządu, którzy w głosowaniu nie oddali na niego ani jednego głosu. Ponieważ pozostali kandydaci również nie zyskali odpowiedniego poparcia, wybór do komisji administracyjnej odroczono. W dodatku członkowie Komisji Rządu, chcąc przeciwstawić się woli Hogendorpa, zaproponowali piątego kandydata – księcia Puzynę, i to on w kolejnym głosowaniu zyskał ich jednogłośnie poparcie. Hogendorp próbował zakwestionować wybór, podważając prawo zgłoszenia piątego kandydata. Ale Komisję Rządu wsparł Maret, wpływając na ostateczną decyzję cesarza⁴⁶.

Natomiast jeszcze w październiku, po kontroli specjalnych delegatów Komisji Rządu, by usprawnić działania władz litewskich na szczeblu departamentów i powiatów, przeprowadzono ich reorganizację. 12 października Komitet Spraw Wewnętrznych przygotował projekt reformy władz departamentów, „widząc potrzebę zrobienia w ich mnogich i trudnych pracach pomocy”. W artykule 1 postanawiano, że komisje administracyjne składające się z trzech wydziałów wybiorą po dwie nowe osoby do każdego wydziału na tzw. członków pomocniczych, przedstawionych następnie do zatwierdzenia Komisji Rządu. W artykule 2 stwierdzano, że każdy wydział miał obradować w komplecie i żaden z członków pomocniczych nie mógł opuścić posiedzenia,

Komisji Rządu było stratą. Było to efektem oskarżenia go o prorosyjskość, na czym zaważyła również sprawa zachowania jego córki na audiencji u Napoleona. Jest to nieprawda, ponieważ nominacja na członka komisji administracyjnej wynikała z elekcji 30 VI, a audiencja odbyła się dopiero na początku lipca. Dalej Iwaszkiewicz twierdził, że Tyzenhauz dawał liczne dowody dobrej woli i intensywnej pracy, co jednak nie mogło zastąpić odpowiednich zdolności, których po prostu nie miał. J. IWASZKIEWICZ, *Litwa...*, s. 137.

45 SHAT, C-17, 113, Ordre du jour 19 IX 1812 r. Por.: AN, AF IV 1647, pl. 3, nr 46, H. Maret do Napoleona z 10 IX 1812 r.; A. ERNOUF, *Maret, duc de Bassano*, Paris 1884, s. 471; *Corr.* 19208, 18982; G. FABRY, *Campagne...*, t. 5, s. 895; J. IWASZKIEWICZ, *Litwa...*, s. 158, 161, 228, 281.

46 RGADA, F. 12, b. 262, cz. 5, Sesja KRTWKL z 29 IX, 1 i 5 X 1812 r.; SHAT, C-17, 114, Ordre du jour 19 IX 1812 r. z Moskwy; AN, AF IV 1647, pl. 4, nr 8, H. Maret do Napoleona z 5 X 1812 r.; A. ERNOUF, *Maret...*, s. 438.

chyba że za zgodą komisji administracyjnej. Powiększone wydziały – jak stanowił artykuł 3 – miały być nadal tylko pomocą dla komisji, wykonując jej zalecenia i nie mogąc samodzielnie nic postanowić. W ostatnim, 4 artykule powiększano także liczbę etatów kancelarii, przyznając każdemu wydziałowi po jednym kanceliście⁴⁷. W połowie października zatwierdzono poszerzony skład komisji administracyjnych⁴⁸.

Jednocześnie, chcąc ulżyć przeciążonym pracą podprefektur, postanowiono wprowadzić istotną reformę ich struktury. Utrzymano zasadę, że podprefekt jest tylko wykonawcą poleceń komisji administracyjnej i nic „samodzielnie ani uchwalić, ani tłumaczyć, ani wykonywać nie może”. W jednym tylko przypadku, mianowicie gdy zachodziłaby potrzeba nagłego zapewnienia aprowizacji dla przechodzących oddziałów wojska lub dla szpitali wojskowych, podprefekci mogli zarządzić pobór i przeprowadzić rozkład dodatkowych świadczeń na obywateli, o podjętych działaniach natychmiast powiadamiając władze departamentu. Najistotniejsze zmiany wprowadzano w organizacji podprefektur. Zwiększono zakres działania radców powiatowych. Podprefekturę podzielono na trzy wydziały, odpowiadające wydziałom komisji administracyjnych: wydział pierwszy – porządku, bezpieczeństwa i sprawiedliwości, wydział drugi – żywności oraz wydział trzeci – skarbu, oświecenia i religii. Zwiększono przy tym skład podprefektury. W każdym wydziale powołano prezydującego, od dwóch do trzech członków pomocniczych oraz sekretarza z pomocnikiem (kancelistą). Na stanowiska te wybierano lokalnych urzędników szlacheckich – chorążych, pisarzy, sędziów grodzkich, ziemskich, granicznych, asesorów. Zwiększało to liczbę urzędników podprefektury do 20 i więcej osób⁴⁹.

Zakreślono również wyraźnie obowiązki podprefektury. W zakresie jej działań znalazły się: w wydziale pierwszym – policja powiatowa, poczta, transport, przemieszczanie wojsk, bezpieczeństwo i rynek wewnętrzny, w wydziale drugim – tworzenie magazynów i nadzór nad nimi, przygotowanie opału itp.,

47 Już 8 października, na wniosek Bignona, zezwolono na powiększenie komisji administracyjnych o 3 radców. RGADA, F. 12, b. 262, cz. 5, Sesja KRTWKL z 8 X 1812 r.; AGAD, APP, rkps 144, t. 1, k. 125, KSW do KRTWKL z 12 X 1812 r.

48 Zatwierdzenie członków pomocniczych komisji administracyjnych – AGAD, APP, rkps 144, t. 1, k. 143, KSW do KRTWKL z 16 X 1812 r.

49 AGAD, APP, rkps 144, t. 1, k. 144, KSW do KRTWKL z 16 X 1812 r. Obrazuje to skład podprefektury telszewskiej – LVIA, F. 1532, a. 1, b. 2, k. 182; J. IWASZKIEWICZ: *Litwa...*, s. 145–147, 205, 284–285. Etat podprefektury określono na 8500 zł w miastach departamentowych i na 7500 zł w miastach powiatowych. BCzart., rkps 3184, k. 188–193, *Zasady funkcjonowania podprefektur z 25 X 1812 r.* Druk współczesny. Por. V. PUGAČIAUSKAS, *Napoleono administracija...*, s. 196.

w wydziale trzecim – sprawy skarbowe, w tym egzekucja podatków i lustracje, zawieranie kontraktów w imieniu władz powiatowych, nadzór nad lazaretami oraz sprawy oświatowe i religia. Z działań w wyznaczonych ramach podprefekt miał obowiązek regularnego składania raportów, które przesyłano władzom departamentalnym. Zorganizowanie służby policyjnej wymagało powołania inspektorów cyrkulowych, którzy z kolei otrzymywali pomocników, setników i dziesiętników. Jeden cyrkuł obejmował z reguły cztery, pięć parafii. Inspektorzy mieli wykonywać polecenia podprefektów, pilnować porządku i bezpieczeństwa, utrzymywać drogi, czuwać nad transportem, aresztować osoby poruszające się bez paszportów oraz nadzorować rolnictwo i chronić włościan przed uciskiem. Natomiast setnicy i dziesiętnicy wykonywali tylko polecenia inspektorów, sami nie mogli nic postanowić⁵⁰.

Reforma ta w żadnym stopniu nie ograniczyła władzy podprefektów na rzecz radców powiatowych. Nadal tylko podprefekci odpowiadali za wykonywanie poleceń Komisji Rządu oraz komisji administracyjnych. Natomiast zwiększając liczbę urzędników powiatowych, wpłynęła na sprawniejsze działanie władz lokalnych, a dzięki powołaniu wydziałów porządkowała czynności związane z realizacją nałożonych zadań⁵¹. W nowym składzie podprefekturę tworzyli: podprefekt, dwóch radców, sekretarz i jego pomocnik, a w trzech wydziałach: sprawiedliwości, żywności oraz skarbu, oświecenia i religii – po jednym prezydującym, dwóch członków oraz sekretarz wydziału i kancelista. Łącznie w podprefekturze zatrudniano 20 urzędników i kancelistów, co ułatwiało funkcjonowanie tego szczebla administracji. Powiat pod władzą podprefektury dzielił się przeciętnie na sześć cyrkulów po cztery, pięć parafii w każdym cyrkule⁵². Reforma władz powiatowych trwała do połowy listopada, kiedy nową organizację podprefektur wprowadzono w departamencie białostockim⁵³. Łącznie administracja litewska wszystkich szczebli liczyła około 1500 ludzi.

50 KSW zalecał stałą komunikację między podprefektami a komisjami administracyjnymi i stałe składanie raportów – AGAD, APP, rkps 144, t. 1, k. 132, KSW do 4 Komisji Administracyjnych z 15 X 1812 r.

51 Trudno się zgodzić ze zdaniem J. Iwaszkiewicza, że reforma ta oznaczała wprowadzenie, przynajmniej w pewnym stopniu, zasady kolegalności, co z kolei mogło wpłynąć na modyfikację pierwotnego charakteru podprefektury i dostosowanie jej do zwyczajów miejscowych. J. IWASZKIEWICZ, *Litwa...*, s. 285.

52 Skład podprefektury telszewskiej – LVIA, F. 1532, a. 1, b. 1, k. 182.

53 BPANK, rkps 1027, k. 90, Komisja Administracyjna Departamentu Białostockiego do podprefektury drohiczyńskiej z 15 XI 1812 r.

Niewątpliwie decyzje Napoleona o powołaniu władz Litwy warunkowane były tradycją z czasów Rzeczypospolitej. Nie wydaje się, żeby Napoleon w sytuacji, jaka zapanowała na przełomie czerwca i lipca 1812 roku, mógł dokonać lepszego wyboru. Powołanie bardziej energicznych przedstawicieli Księstwa Warszawskiego nie poprawiłoby efektów działań nowych władz litewskich. Wśród wybranych znajdziemy osoby pełniące urzędy w czasach Rzeczypospolitej i ludzi, którzy dopiero zdobyli umiejętności administracyjne. Należeli do nich targowiczanie i organizatorzy insurekcji kościuszkowskiej, osoby aktywne w czasach rządów rosyjskich i ludzie powracający do życia publicznego po latach pobytu w zaciśnięciu domowym, gotowi podjąć wysiłek w pracy nad wskrzeszeniem Królestwa Polskiego. Skład władz pokazuje, że wszelkie podziały mające swe źródło w przeszłości zostały odrzucone, a chęć zaangażowania się w budowę administracji kraju i udział w wypełnianiu przez nowe władze najważniejszych zadań, jakimi były zapewnienie aprowizacji Wielkiej Armii i wystawienie własnych sił zbrojnych, stały się podstawowym kryterium nominacji. W dodatku wyboru dokonano w czasie największego chaosu spowodowanego działaniami wojennymi na terenie Litwy, ograniczającego swobodę doboru kadr. Nieliczni z mianowanych odmawiali podjęcia nowych obowiązków. W większości dokonano przy tym wyboru dawnych urzędników samorządowych, co było szczególnie ważne, ponieważ Rosjanie przygotowując zachodnie gubernie do oddania Napoleonowi, starali się wywieźć z Litwy wszystkich urzędników i cały zasób dokumentów administracyjnych. W tej sytuacji nominacja byłych urzędników zapewniała przynajmniej częściową sprawność nowej administracji, co w sytuacji budowania jej podstaw miało bardzo istotne znaczenie. Nowo mianowani podprefekci dobrze znali departamenty i powiaty, w których teraz zostawali reprezentantami Komisji Rządu, a jak dowiodły kolejne miesiące, znacząca większość z nich wykazała się silnym zaangażowaniem w mobilizację Litwy⁵⁴. Mimo chaosu kompetencyjnego, jaki tworzyła próba połączenia tradycji ustrojowej Rzeczypospolitej ze scentralizowanym systemem napoleońskim, pozwoliło to na wypełnienie przez nowe władze litewskie najważniejszych zadań, jakimi były zapewnienie

54 Podstawowym problemem był fakt, że w wyniku działań armii rosyjskiej, a potem napoleońskiej, „naturalnym [w] wojennych okolicznościach stało się wypadkiem, że kraj w wielu okolicznościach do szczytu został zrujnowany i pomnożyły się trudności do zaprowadzenia porządku w prędkim czasie administracji krajowej, zwłaszcza że posługiwać się w niej potrzeba było ludźmi w zawodzie tym niedoświadczonymi i po większej części od lat 20 nie mającymi uczestnictwa w sprawach publicznych”. BCzart., rkps 3184 V, k. 206–207, *Wiadomości o stanie departamentów w listopadzie 1812 r.*

aprowizacji Wielkiej Armii i wystawienie własnych sił zbrojnych. W grudniu 1812 roku magazyny dla wojsk Napoleona na Litwie były pełne i pozwalały 100-tysięcznej armii przetrwać całą zimę, a oddziały litewskie liczyły ponad 20 tys. żołnierzy w pułkach liniowych, batalionach strzelców, żandarmerii i gwardii narodowej.